

MIROSŁAW KALINOWSKI

POTENCJAŁ ADAPTACYJNY
OSÓB POCHODZĄCYCH Z RODZIN WIELODZIETNYCH

Rodzina jako podstawowy system społeczny odgrywa szczególną rolę w kształtowaniu postaw i zachowań wśród nowych pokoleń, stanowi ona ważne środowisko społeczne. Pełni funkcje prokreacyjne, opiekuńczo-wychowawcze, zabezpieczające, zaspokajające potrzeby¹. W rodzinie kształtuje się osobowość dziecka, jego przystosowanie w aktualnym i przyszłym życiu społecznym poprzez przekazywanie mu społecznie uznawanych wartości, norm i wzorów rządzących jego zachowaniem zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz rodziny². Jan Paweł II podkreśla, że rodziny są najstarszymi, a zarazem powszechnymi i naturalnymi instytucjami oraz wspólnotami ludzkimi, w wymiarze ogólnospołecznym, jak i religijnym, które występują we wszystkich kulturach. Są one jednymi z najcenniejszych dóbr ludzkości³. Niniejszy artykuł przedstawia dotychczasową refleksję naukową w zakresie zasobów adaptacyjnych członków rodzin wielodzietnych. Stanowi swoiste

Ks. prof. dr hab. MIROSŁAW KALINOWSKI – kierownik Katedry Opieki Społecznej Paliatywnej i Hospicyjnej, Instytut Nauk o Rodzinie KUL; adres do korespondencji: Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: wt@kul.pl

¹ Por. M. Grygalski, *Rozwojowe funkcje interakcji w rodzinie*, [w:] *W służbie dziecku*, red. J. Wilk, Lublin 2003, t. 2, s. 65.

² Por. H. Cudak, *Zaburzenia socjalizacji dzieci w rodzinach o osłabionych więziach rodzinnych*, [w:] *Polska młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, red. T. Sołtysiak, M. Karwowska, Bydgoszcz 2001, s. 275.

³ Por. R. Bieleń, *Rodzina podstawową drogą współczesnego Kościoła*, [w:] *W służbie rodziny*, red. R. Bieleń, Warszawa 2000, s. 53.

wprowadzenie do zaprezentowania wyników badań empirycznych, co znajdzie miejsce w kolejnych publikacjach⁴.

Rodzina wielodzietna jest pojęciem o zmieniającym się znaczeniu w czasie. W okresie poprzedzającym globalizację społeczeństwa za taką uważano rodzinę mającą sześcioro bądź więcej dzieci. Obecnie, według ustawy o świadczeniach rodzinnych, termin ten oznacza rodzinę wychowującą troje i więcej potomstwa. Wielodzietność zaliczana jest do grupy wskaźników życia społecznego, w których tkwi podłoże powstawania nieegalitarności bądź nierównego traktowania w otoczeniu⁵. Wielokrotne macierzyństwo występuje głównie w rodzinach żyjących w trudnych warunkach socjalnych, z licznymi dysfunkcjami w zakresie przystosowania, ale także dotyczy ono rodzin o wysokim standardzie życia i pozytywnej adaptacji⁶.

I. PROBLEMY PRZYSTOSOWAWCZE CZŁONKÓW RODZIN WIELODZIETNYCH

Trudności adaptacyjne osób dorosłych, mające podłoże rodzinne, wynikają przede wszystkim z dysfunkcjonalności systemu rodzinnego. Rodziny wielodzietnej nie należy utożsamiać z rodziną problematyczną. Dysfunkcje systemu rodzinnego mogą dotyczyć każdej rodziny, niezależnie od dzietności. Problemy występujące w rodzinie dotyczą wszystkich jej członków, jednak w największym stopniu dzieci, ze względu na ich dynamiczny rozwój i kształtowanie się poprzez modelowanie zachowań na podstawie obecnych w otoczeniu. W prawidłowo funkcjonującym domu dzieci otoczone są opieką, rodzice dbają o zaspokojenie ich potrzeb oraz uczą samodzielności. Rodzina dysfunkcyjna, w której występują różnego rodzaju patologie, wpływa destrukcyjnie na wszystkich członków. Życie dziecka w takim środowisku dostarcza mu wielu cierpień, prowadzi do zaburzeń emocjonalnych, zachowań dewiacyjnych

⁴ M. K a l i n o w s k i, *Zasoby adaptacyjne osób pochodzących z rodzin wielodzietnych*, [w:] *Skazani na wykluczenie!? Zasoby adaptacyjne osób zagrożonych marginalizacją społeczną*, red. M. Kalinowski, I. Niewiadomska, Lublin 2010, s. 67-92.

⁵ Por. T. S o ł t y s i a k, *Niektóre zaburzenia we współczesnych rodzinach i ich skutki*, [w:] *W służbie dziecku*, red. J. Wilk, Lublin 2003, t. 2, s. 297.

⁶ E. K o z d r o w i c z, *Witaj na świecie. Dzietność w wymiarze demograficznym i społecznym*, [w:] *W służbie dziecku*, t. 1, s. 325-340.

i internalizacji nieprawidłowych postaw rodzicielskich, co powoduje tworzenie dysfunkcyjnych rodzin prokreacyjnych⁷.

Trudności adaptacyjne osób pochodzących z rodzin wielodzietnych wynikają przede wszystkim: 1) ze stereotypu rodziny wielodzietnej funkcjonującego w społeczeństwie; 2) z ubóstwa materialnego rodziny, wywołującego kolejne formy ubóstwa poznawczego, społecznego, kulturowego; 3) z deficytów w kompetencjach psychospołecznych i wychowawczych rodziców.

Ad 1. Trudności adaptacyjne wynikające ze stereotypu rodziny wielodzietnej

Rodzina wielodzietna najczęściej postrzegana jest jako ta, w której występują alkoholizm, przemoc fizyczna i psychiczna, nadużycia seksualne, a także wyzyskiwanie dzieci. Zdarza się, że problem wielodzietności związany jest z bezrobociem rodziców i ubóstwem. Często rodziny te są pod opieką ośrodków pomocy i pracowników socjalnych, co spycha je na margines życia społecznego. Niektóre dysfunkcje, takie jak niezaradność na rynku pracy, przemoc czy alkoholizm, przenoszone są z pokolenia na pokolenie. Przyczyną tego są:

a) obecność mechanizmów społecznego uczenia się – odwzorowywanie zachowań obserwowanych w rodzinie i najbliższym otoczeniu, wyuczenie się określonej formy radzenia sobie;

b) spełnianie przez dziecko z rodziny dysfunkcyjnej przypisanej mu przez zbiorowość etykiety; społeczeństwo posługujące się stereotypem oczekuje od członków rodzin dysfunkcyjnych podobnych zachowań, jakie występują u ich rodziców czy starszego rodzeństwa. Osoby te, biorąc pod uwagę brak wsparcia rodzinnego i społecznego w stosunku do zmiany kierunku ich formy przystosowania, mają niewielkie szanse na niezrealizowanie przypisanej im etykiety.

Ze względu na stereotyp, jaki powszechnie występuje w społeczeństwie, dotyczący patologizacji rodzin wielodzietnych, ich członkowie mają ograniczone szanse rozwoju. Z powodu narastającej stygmatyzacji oraz nieumiejętności zmiany swojego położenia, u dzieci z rodzin wielodzietnych mogą się

⁷ M. K o w a l c z y k - J a m n i c k a, *Więź emocjonalna w rodzinach nieletnich prostytutek*, [w:] *Polska młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, red. T. Sołtysiak, M. Karwowska, Bydgoszcz 2001, s. 437.

rozwijać postawy aspołeczne. Zahamowanie społeczne jednostki może przybierać różne formy:

– Brak zaufania do ludzi, nowych rzeczy i sytuacji, osłabienie naturalnej pewności siebie⁸. Osoby przejawiające brak zaufania nie mogą przemóc swej ostrożności wobec obcych, nie rywalizują ze swoimi rówieśnikami. Dzieci takie nie starają się osiągnąć większej skuteczności swego działania czy mistrzostwa w jakiejś pracy⁹.

– Depresja, która w swych łagodniejszych formach objawia się jako różnorodność i zmienność poziomu reakcji, a także brak energii fizycznej. Faza ostrzejsza wyraża się utrzymującym się stanem apatii oraz tendencją do niepokoju lub frustracji. Dziecko chętnie kryje się w samotności. Nie dąży do osiągania sukcesów, a w krańcowych przypadkach unika kontaktów społecznych¹⁰.

– Wycofanie się dotyczy niechęci jednostki do nawiązywania kontaktów społecznych i obejmuje izolację społeczną, wyobcowanie ze środowiska. Wycofanie może być uwarunkowane doświadczeniami niepowodzeń w kontaktach z ludźmi¹¹.

– Postępowanie niekonsekwentne, czyli działanie pod wpływem bodźca, który w danej chwili jest najsilniejszy. Osoba postępująca niekonsekwentnie odznacza się tendencją do zaspokajania swoich potrzeb bez względu na konsekwencje. Nie realizuje swoich działań w perspektywie przeszłości i przyszłości, tylko chwili obecnej. Jest podatna na demoralizację, zwłaszcza w młodszym wieku, może więc być wykorzystywana przez silniejsze jednostki aspołeczne¹².

Wyżej opisane dysfunkcje przyjmują prawidłowości mechanizmu sprzężenia zwrotnego. Młodzież jest stygmatyzowana z powodu pochodzenia z rodziny wielodzietnej, ubogiej czy dysfunkcyjnej, co powoduje wycofywanie się z życia społecznego, a to z kolei pogłębia stygmatyzację.

⁸ Por. J. K o n o p n i c k i, *Niedostosowanie społeczne*, Warszawa 1971, s. 168.

⁹ Por. tamże.

¹⁰ Por. tamże, s. 169.

¹¹ Por. tamże.

¹² Por. tamże, s. 171.

Ad. 2. Problemy przystosowawcze wynikające z ubóstwa materialnego rodziny

Badania empiryczne potwierdzają, że jednostki i grupy, instytucje i organizacje usytuowane wyżej w hierarchii dochodu i dostępu do informacji i władzy mają łatwiejszy dostęp do różnych dóbr i wartości przestrzennych, tj. do pewnych instytucji publicznych, miejsc atrakcyjnych zdrowotnie i krajobrazowo, lepszych mieszkań. Rodzinami najbardziej zagrożonymi ubóstwem są rodziny wielodzietne, a problem ten jest już wyraźnie dostrzegalny w rodzinach mających więcej niż dwoje dzieci¹³. Dzieci i młodzież wychowujące się w warunkach niedostatku mają ograniczony dostęp do wielu instytucji życia społecznego, m.in. w sferze kultury, oświaty, zdrowia, a także odczuwają wyłączenie środowiskowe. Ze względu na świadomość niskiego statusu materialnego, dzieci z ubogich rodzin ograniczają swoje kontakty zewnętrzne nawet ze środowiskiem rówieśniczym, a także ograniczają realizację planów edukacyjnych¹⁴.

Ubóstwo to stan poniżej pewnego, zmiennego w czasie, progu dochodowego lub progu realizacji potrzeb w odniesieniu do jednostki, rodziny lub grupy społecznej¹⁵. Według analiz Głównego Urzędu Statystycznego najbiedniejszą część społeczeństwa stanowią rodziny wychowujące co najmniej czworo dzieci. Dane z 1997 roku wskazują, że na granicy i poniżej minimum socjalnego funkcjonowało w Polsce 85,0% takich rodzin.

Braki finansowe w rodzinach wielodzietnych w bardzo znacznym stopniu ograniczają możliwości rozwoju dzieci¹⁶. Podstawę funkcjonowania rodziny na wielu polach stanowią jej warunki bytowe. Decydują one o stopniu i poziomie zaspokajania istotnych potrzeb ekonomicznych, zdrowotnych i kulturalnych. Warunkują stabilizację życia rodzinnego, samopoczucie rodziny oraz postrzeganie jej przez opinię społeczną¹⁷.

¹³ Por. M. K o m o r s k a, *Warunki życia rodzin dotkniętych ubóstwem*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2001, nr 26, s. 147.

¹⁴ Por. tamże, s. 148.

¹⁵ Por. J. B o c z e ń, W. T o c z y ń s k i, A. Z i e l i ń s k a, *Ubóstwo jako zjawisko społeczne oraz przedmiot pracy socjalnej*, [w:] *Pedagogika społeczna*, red. I. Lepalczyk, T. Pilch, Warszawa 1993, s. 141.

¹⁶ Por. K o m o r s k a, *Warunki życia rodzin*, s. 147.

¹⁷ Por. H. M a r z e c, *Socjalizacja i wychowanie dzieci w rodzinach z ubóstwem materialnym*, [w:] *Polska młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, s. 298.

a) *Niezaspokojenie potrzeb członków rodzin wielodzietnych*

Do konsekwencji ubóstwa rodziny należy niezaspokojenie na optymalnym poziomie wielu potrzeb jej członków, co następnie przekłada się na trudności adaptacyjne w poszczególnych sferach funkcjonowania. M. Winiarski wymienia następujące potrzeby zaspokajane na gruncie rodzinnym: podstawowe (snu, pokarmu, przestrzeni życiowej i inne), emocjonalne (miłości, rozrywki, osiągnięć, przeżyć estetycznych, piękna), społeczne (przynależności, kontaktów społecznych, przyjaźni, współdziałania, znaczenia, sensu i wartości). Niezaspokojenie wymienionych oczekiwań prowadzi do¹⁸: ogólnej deformacji struktury potrzeb; nasilonego stanu ogólnego cierpienia, co z kolei utrwala poczucie niższości; fiksacji na nieefektywnych działaniach dążących do zaspokojenia potrzeb; chorobliwego rozbudzenia wyobraźni; załamania i rezygnacji (apatii); zaburzeń socjalizacji, takich jak egocentryzm, nasilenie negatywnego stosunku do innych, złośliwości, agresywności; zahamowania lub regresu w rozwoju fizycznym; uzależnień.

b) *Skłonność do zachowań przestępczych*

Brak środków i wiary w możliwość poprawy swojego położenia przyczynia się do powstania ubóstwa permanentnego i w konsekwencji jego dziedziczenia przez kolejne pokolenia¹⁹. Wieloletnie pozostawanie rodziny bez wsparcia materialnego i merytorycznego powoduje, że jej członkowie, chcąc przełamać stagnację, w której tkwią, podejmują działania przestępcze. Farrington uznaje, że sposób funkcjonowania rodziny w największym stopniu wpływa na to, czy osoba wejdzie na drogę przestępczości. Wykazała ona, że najsilniejszy związek występuje między ojcem kryminalistą a synem, który w przyszłości również prawdopodobnie stanie się przestępcą²⁰. Wiele badań dowodzi, że przestępcy wywodzą się na ogół z rodzin wielodzietnych²¹. C. R. Hollin, E. J. Browne i E. J. Palmer uważają, że im liczniejsze rodzeństwo, tym bardziej rośnie prawdopodobieństwo, że któreś z dzieci będzie przejawiało

¹⁸ Por. M. W i n i a r s k i, *Funkcja opiekuńcza polskiej rodziny końca XX wieku*, [w:] *W służbie dziecku*, t. 1, s. 254-262.

¹⁹ Por. K o m o r s k a, *Warunki życia rodzin*, s. 148.

²⁰ Por. C. R. H o l l i n, D. B r o w n e, E. J. P a l m e r, *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*, Gdańsk 2008, s. 17.

²¹ Por. tamże, s. 25.

zachowania przestępcze, a co za tym idzie – będzie negatywnym wzorcem dla pozostałych członków rodziny. Zwiększone ryzyko zachowań przestępczych wśród młodzieży z rodzin wielodzietnych może wynikać również ze zmniejszonej kontroli rodzicielskiej lub niewłaściwych technik wychowawczych. Jeśli chodzi o pierwsze kontakty młodzieży ze środowiskiem przestępczym, nie bez znaczenia jest też fakt, że w wyniku ubóstwa wiele rodzin wielodzietnych mieszka w najbiedniejszych dzielnicach miast, w blokach socjalnych, w których o demoralizację nietrudno. Rodzice, którzy borykają się z problemami społecznymi i finansowymi, nie potrafią zapewnić dziecku odpowiednich warunków, których potrzebuje ono do prawidłowego rozwoju²². Młodzież przejawiająca zachowania przestępcze najczęściej dorasta w warunkach, które nie sprzyjają właściwemu rozwojowi i socjalizacji. Niskie zasoby finansowe rodziny są powodem mniejszych możliwości rozwoju dzieci, to z kolei powoduje stagnację i nieefektywne sposoby radzenia sobie z trudnymi sytuacjami.

c) *Konflikty i kryzysy*

Frustracja wynikająca z powodu niezaspokojenia potrzeb przez poszczególnych członków rodziny prowadzić może do licznych konfliktów i dalszych zaburzeń: depresji, nerwicy, wzrostu agresji. Powoduje to wiele napięć pomiędzy małżonkami, ale także na linii rodzice – dzieci. Konflikty czy kryzysy rozwojowe są naturalnymi zjawiskami w każdej rodzinie. W wielodzietnej trudnością jest pozostawanie rodziny w wielu fazach rozwojowych równocześnie (np. faza charakterystyczna dla rozwoju rodziny z małym dzieckiem, przedszkolakiem, uczniem, nastolatkiem, a nawet opuszczającym dom). Każdy z tych etapów rozwoju systemu rodzinnego charakteryzuje się doświadczaniem określonych kryzysów rozwojowych i występowaniem konfliktów²³. Rodzina małodzietna staje przed zadaniem poradzenia sobie z jednym lub dwoma konfliktami charakterystycznymi dla danego okresu rozwojowego. W wielodzietnej kumulacja okresów rozwojowych i związanych z nimi konfliktów jest bardzo duża, co powoduje drastyczny wzrost trudności

²² Por. J. J. Mc Whirter, B. T. Mc Whirter, A. M. Mc Whirter, E. H. Mc Whirter, *Zagrożona młodzież*, Warszawa 2008, s. 171.

²³ Por. I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, *Rodzina. Naturalny system wsparcia*, [w:] *Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*, red. I. Niewiadomska, M. Kalinowski, Lublin 2010, s. 262-266.

sytuacji. Wobec niewystarczających kompetencji psychospołecznych, ubóstwa i braku wsparcia z zewnątrz rodzina wielodzietna często nie jest w stanie poradzić sobie z doświadczanymi kryzysami. Utrzymujące się sytuacje trudne, nierozwiązane konflikty mogą prowadzić do zachowań agresywnych bądź uciezkowych (bezradności, depresji) u poszczególnych członków rodziny. Powodują także zatrzymanie się, a niekiedy i regres rozwoju systemu rodzinnego.

Ad. 3. Problemy adaptacyjne wynikające z obniżonych kompetencji psychospołecznych i wychowawczych rodziców

a) *Zaburzenia systemu komunikacyjnego*

W rodzinach wielodzietnych często zdarza się, że relacje między poszczególnymi członkami rodziny są osłabione bądź zaburzone. Prawidłowe więzi emocjonalne pomiędzy nimi są bardzo ważne, gdyż przygotowują młodych ludzi do życia w społeczeństwie. Dzieci, widząc patologiczne wzorce, same nabywają wadliwych umiejętności społecznych. Deficyty w relacjach z bliskimi spowodowane są głównie zakłóceniami w systemie komunikacji. Trudności komunikacyjne w rodzinie wielodzietnej wynikają z wielopłaszczyznowej sieci związanej z dużą ilością interakcji pomiędzy jej członkami. W skomplikowanych kanałach komunikacyjnych znacznie łatwiej o zafałszowanie przekazywanej informacji, zakłócenia płynności przepływu informacji, niedrożność kanału informacyjnego, deficyty w aktywnym słuchaniu, posługiwanie się wielkimi kwantyfikatorami i inne błędy. Skutki zaburzeń komunikacyjnych są odczuwalne w jakości relacji pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny wielodzietnej. Zakłócenia najdotkliwiej uderzają w najmłodszych, powodując u nich poczucie osamotnienia, brak poczucia bezpieczeństwa, trudności z wyrażaniem przeżywanego stanów emocjonalnych. Taka sytuacja może przyczynić się do wypaczenia rozwoju niektórych sfer psychicznych dziecka, lekceważenia norm społecznych, osobistej autonomii, bierności życiowej²⁴. Młodzież pozbawiona wsparcia w domu, będzie szukała go poza rodziną, angażując się w różnego rodzaju subkultury przestępcze lub sekty. Dzieci mogą uciekać do grup, które oferują im coś więcej niż bliscy, w których czują się akceptowane i potrzebne.

²⁴ Por. C u d a k, *Zaburzenia socjalizacji dzieci*, s. 277.

b) *Nieprawidłowe wzorce zachowań*

W rodzinach wielodzietnych często występuje alkoholizm, który jest jednocześnie jedną z najczęstszych dysfunkcji systemu rodzinnego w ogóle. U dzieci z rodzin uzależnionych istnieje duże ryzyko nieprzystosowania emocjonalnego i społecznego, na przykład nadpobudliwości, trudności w relacjach z innymi, agresji, depresji, opuszczania szkoły i rozwoju narkomanii. Zaburzenie więzi rodzic–dziecko może powodować, że młode dziewczęta, czując się osamotnione, będą szukały substytutu tych więzi. Badania M. Kowalczyk-Jamnickiej wykazały, że prostytutujące się dziewczęta w znacznej mierze wywodzą się z rodzin dysfunkcyjnych. Rodzice kobiet w 45,7% przypadków przejawiali wrogość lub chłód uczuciowy zarówno wobec siebie, jak i wobec dzieci²⁵. Niewłaściwa atmosfera rodzinna, brak wsparcia i poczucia bycia kochaną, skłaniały dziewczęta do znalezienia innego sposobu na zaspokojenie swoich potrzeb, często poprzez uprawianie nierządu.

c) *Niezgodność stosowanych przez rodziców metod wychowawczych*

Niezgodność między rodzicami w stosowanych wobec dzieci strategiach wychowawczych (wymaganiach, zachowaniach nagradzanych, zachowaniach karanych, rodzaju kar) oraz brak konsekwencji pomiędzy kierowanymi do dzieci informacjami a zachowaniem rodziców prowadzi do poczucia u dzieci braku bezpieczeństwa i kształtowania się labilnego systemu wartości. Dziecko nie wie, co jest właściwe, a co nie, jeśli to samo zachowanie oceniane jest przez dwie osoby w różny sposób. Brak zgodności między rodzicami umożliwia także dziecku manipulację nimi w celu osiągnięcia własnych korzyści, co kształtuje negatywne strategie zaradcze.

d) *Brak wyraźnych granic pomiędzy członkami systemu rodzinnego*

Dość częstym zjawiskiem jest brak granic pomiędzy osobami należącymi do rodziny wielodzietnej. Odnosi się to zarówno do granic fizycznych, jak i psychicznych. Podłożem takiej sytuacji jest zwykle duże fizyczne zagęszczenie w pomieszczeniach mieszkalnych zajmowanych przez rodzinę wielodzietną. Okoliczność ta nie pozwala na zaspokojenie potrzeb intymności po-

²⁵ Por. K o w a l c z y k - J a m n i c k a, *Więź emocjonalna*, s. 446.

szczególnych członków rodziny, utrudnia proces indywidualizacji, wzmacnia zachowania agresywne, powoduje spadek wzajemnej atrakcyjności tychże osób.

e) *Niewystarczające kompetencje psychospołeczne rodziców*

Rodzynom wielodzietnym często przypisywane są w literaturze niskie kompetencje psychospołeczne. Wnioskowanie takie prowadzone jest na podstawie wykształcenia rodziców, edukacji dzieci, rodzaju wykonywanej przez rodziców pracy zarobkowej, wielkości dochodów na członka rodziny i korzystania ze świadczeń socjalnych. Obniżenie efektywności społecznego funkcjonowania rodzin wielodzietnych jest jednak procesem bardziej skomplikowanym, na który składają się: poziom kompetencji rodziców, poziom zamożności społeczeństwa, stereotyp rodziny wielodzietnej, negatywne procesy społeczne (jak bezrobocie, niewydolność polityki w zakresie wsparcia rodzin i inne czynniki). Wieloczynnikowo uwarunkowana niewydolność funkcji wychowawczych rodziny jest natomiast charakterystyczna ogólnie dla współczesnej doby, niezależnie od dzietności.

Rodzina jest najważniejszym systemem, w którym jednostki uczą się sposobów funkcjonowania społecznego. W niej nabywa się wiedzy na temat ról społecznych, uczy się reakcji na sytuacje stresowe, rozwiązywania problemów oraz współżycia z innymi ludźmi. Może być ona fundamentem dla dojrzałego i pragnącego rozwoju człowieka, jednak jeśli występują w niej patologie, może przyczynić się do degradacji jednostki. Rodzina wielodzietna nie jest z definicji dysfunkcjonalna, jest jednak w większym stopniu narażona na różnego rodzaju problemy. Zła sytuacja materialna, uzależnienia, przemoc i rozluźnienie relacji rodzinnych mogą występować w każdej rodzinie, jednak w sytuacji, gdy problemy nakładają się na siebie, a dodatkowo społeczeństwo stygmatyzuje członków takich rodzin, bardzo trudno jest o prawidłową atmosferę wychowawczą. W rodzinie wieloosobowej znacznie łatwiej o zaniedbanie potrzeb dziecka, trudniej jest zapewnić mu godny byt, dużo częściej dochodzi także do uzależnień i zachowań przestępczych.

II. STRATEGIE WZMACNIAJĄCE POTENCJAŁ ADAPTACYJNY U OSÓB WYWODZĄCYCH SIĘ Z RODZIN WIELODZIETNYCH

Z przyjętego w 2002 r. przez Rząd „Raportu o sytuacji rodzin młodych i wielodzietnych” wynika, że z roku na rok pogarsza się, i tak już bardzo

trudna, sytuacja ekonomiczna rodzin wielodzietnych²⁶. Ze względu na niekorzystną sytuację demograficzną kraju oraz pogarszającą się kondycję tych rodzin, realizowane są dla nich w Polsce różnego rodzaju programy wsparcia. Są one prowadzone przez Ośrodki Pomocy Społecznej, które działają w miastach, gminach i powiatach. W akcje włączają się również organizacje i stowarzyszenia pozarządowe, które organizują różnego rodzaju formy opieki.

Najważniejszym dokumentem regulującym świadczenia na rzecz rodzin jest Ustawa o świadczeniach rodzinnych z dnia 28.11.2003 roku z późniejszymi poprawkami (Dz. U. 2006, p. 139). Określa ona prawa do świadczeń oraz zasady i warunki, na jakich są one przyznawane.

Na podstawie artykułu drugiego świadczeniami rodzinnymi są: 1) zasiłek rodzinny oraz dodatki do zasiłku rodzinnego; 2) świadczenia opiekuńcze: zasiłek pielęgnacyjny i świadczenie pielęgnacyjne; 3) zapomoga wypłacana przez gminy, na podstawie art. 22a; 4) jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka.

W artykule dwunastym Ustawy zawarte są ogólne zasady przyznawania zasiłku rodzinie wielodzietnej: 1) dodatek z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej przysługuje matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka albo opiekunowi prawnemu dziecka; 2) dodatek przysługuje w wysokości 50,00 zł miesięcznie na trzecie i na następne dzieci uprawnione do zasiłku rodzinnego.

W dalszych częściach Ustawa określa zasady weryfikacji wysokości zasiłków, źródła ich finansowania oraz podmioty realizujące wsparcie.

Ustawa jest głównym dokumentem regulującym świadczenia dla rodzin wielodzietnych, jednak samorządy uchwalają własne rozporządzenia i uchwały, które pozwalają prowadzić pomoc dla takich rodzin w dodatkowym zakresie. Na ścianie zachodniej Polski, w dwóch największych miastach – Wrocławiu i Poznaniu, co roku podejmowane są programy pomocowe. Poniżej przedstawione zostaną wybrane rozwiązania wsparcia rodzin wielodzietnych, realizowane w tych dwóch miastach.

We Wrocławiu Rada Miejska w 2005 roku, przyjęła program pomocy dla rodzin wielodzietnych „Dwa plus trzy i jeszcze więcej”²⁷. Program adresowany jest do wszystkich wrocławskich rodzin. Z oferty mogą korzystać rodzi-

²⁶ Por. P. W o s i c k i, *Czy rodziny wielodzietne skazane są na zagładę?*, „Głos dla Życia” 40(2004), nr 3, s. 8.

²⁷ „Biuletyn Urzędowy Rady Miejskiej Wrocławia” 2005, nr 4, poz. 41.

ny wielodzietne mające na utrzymaniu troje i więcej dzieci do 24. roku życia (również samotni rodzice/opiekunowie prawni, rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka). Ważnym elementem programu jest kształtowanie pozytywnego wizerunku rodziny wielodzietnej, przełamanie niekorzystnego stereotypu wiążącego wielodzietność z ubóstwem i patologią. Dlatego w odniesieniu do tych rodzin autorzy wprowadzili określenie „Rodzina Plus”, mające pozytywną konotację²⁸.

Cele programu:

- Promowanie modelu rodziny z dziećmi i pozytywnego wizerunku Rodziny Wielodzietnej.
- Umocnienie rodziny i wsparcie jej funkcji, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb Rodzin Wielodzietnych.
- Poprawa warunków życia i wzmocnienie kondycji Rodzin Wielodzietnych.
- Zwiększenie szans rozwojowych dzieci i młodzieży z Rodzin Wielodzietnych.

Program obejmuje wielowymiarową pomoc – w celu jej sprawnego zapewnienia wprowadzono specjalną Kartę Rodzina Plus. Za jej okazaniem członkowie rodziny mogą korzystać między innymi z bezpłatnych badań, szczepień, przejazdów komunikacją miejską, darmowych biletów do muzeów, teatrów i na różnego rodzaju przedsięwzięcia kulturowe. Mogą skorzystać również z bezpłatnego poradnictwa psychologicznego, prawnego i socjalnego. Dzięki takiemu wsparciu rodziny mogą ograniczyć koszty codziennego utrzymania, a dodatkowo mogą rozwijać się kulturalnie i korzystać z rozrywek, na co bez dodatkowego wsparcia nie mogłyby sobie pozwolić.

W 2009 roku Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej we Wrocławiu, we współpracy ze szkołami i przedszkolami, rozpoczął realizację projektu pt. „Aktywni razem z nami”, którego celem jest zwiększanie szans rozwojowych i aktywności dzieci i młodzieży z rodzin wielodzietnych poprzez wspieranie rozwoju ich zainteresowań i zdolności. Adresatami są dzieci i młodzież z najuboższych wrocławskich rodzin, mających na utrzymaniu troje i więcej dzieci do 24 roku życia²⁹.

Cele projektu:

- zwiększenie szans rozwojowych dzieci i młodzieży z Rodzin Plus;
- wsparcie zdolności, umiejętności i zainteresowań;

²⁸ Por. www.um.wroc.pl

²⁹ Por. www.um.wroc.pl

– upowszechnianie wiedzy o potrzebach dzieci i młodzieży z Rodzin Plus pragnących rozwijać swoje zainteresowania.

Działania:

– pozyskiwanie sponsorów w celu sfinansowania konkretnego zadania, którego realizacja jest niezbędna dla rozwoju zdolności i zainteresowań dziecka;

– pośredniczenie między sponsorem a rodzicami dziecka w celu ustalenia najwłaściwszej formy pomocy;

– umożliwienie sponsorom umieszczania logo swojej firmy na stronie internetowej MOPS z informacją o udzielonej pomocy lub zachowania anonimowości.

W Poznaniu natomiast realizowany jest program wsparcia „Patronat nad Rodziną”. Polega on na systematycznym i długofalowym wspieraniu konkretnej rodziny z przynajmniej czworgiem dzieci. Środki na pomoc pozyskuje się od sponsorów, zwanych Patronami – są to instytucje, rodziny lub osoby prywatne. Program realizowany jest przez Fundację „Głos dla Życia” przy współpracy innych podmiotów: Klubu Rodzin Wielodzietnych *Civitas Christiana*, Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Poznańskiej, Stowarzyszenia Rodzin Katolickich³⁰.

Cele programu:

– Kreowanie pozytywnego wizerunku rodziny wielodzietnej i rozbudzenie wrażliwości społecznej na potrzeby tych rodzin poprzez reklamę i promocję programu „Patronat nad rodziną”.

– Stworzenie silnego środowiska rodzin wielodzietnych, które będzie reprezentować ich interesy wobec władz, mediów i w społeczeństwie oraz będzie działać na rzecz swoich członków.

– Pozyskiwanie sponsorów, czyli źródeł finansowania wieloletniego wsparcia rodzin wielodzietnych w zakresie ekonomicznym i opiekuńczym.

– Stworzenie Klubu „Patronat”, grupującego sponsorów programu.

– Wspomaganie finansowe i rzeczowe rodzin wielodzietnych przez firmy, instytucje, rodziny oraz ludzi dobrej woli.

– Wielokierunkowe wsparcie dla rodzin wielodzietnych w trudnej sytuacji życiowej (pomoc psychologiczna, pedagogiczna, prawna itp.).

Realizacja programu polega na:

– poszukiwaniu osób publicznych dla wsparcia programu;

³⁰ Por. www.patronatnadrodzina.pl

- znalezieniu patronów medialnych programu;
- znajdowaniu sponsorów (firm, rodzin, osób) decydujących się na systematyczne i długofalowe wspieranie rodzin wielodzietnych;
- doborze rodzin wielodzietnych do otrzymywania systematycznej, długofalowej pomocy;
- kojarzeniu rodzin potrzebujących z konkretnym patronem;
- szerokiej akcji promocyjnej i medialnej dla popularyzacji programu „Patronat nad Rodziną”;
- wydawaniu kolejnych edycji „Informatora dla rodzin wielodzietnych”.

W Wielkopolsce trwa również kolejna edycja kampanii „Rodzina Wielodzietna – Dobry Wybór!”, która także jest inicjatywą Fundacji „Głos dla Życia”. Kampania ma na celu zmianę negatywnego stereotypu, jaki powszechnie panuje na temat rodzin wielodzietnych, jako tych, w których występuje patologia. Kampania ta ma również podnieść samoocenę członków takich rodzin, zwłaszcza dzieci i młodzieży. Ważne jest także zwiększanie ich świadomości na temat przysługujących im obecnie praw, jak również rozwiązań poprawiających sytuację rodzin, które mogłyby zostać wprowadzone w Polsce, np. ulg podatkowych.

Inicjatywy pomocowe skierowane do rodzin wielodzietnych realizowane są również w Polsce centralnej, między innymi w województwach świętokrzyskim i mazowieckim. W 2008 roku w Warszawie urzędnicy utworzyli program wspierający rodziny wychowujące kilkoro dzieci. Nie jest to typowa pomoc socjalna, czyli wsparcie finansowe, ale cały wachlarz ulg i bonusów dla matki i ojca, którzy mają czworo lub więcej dzieci. Miasto zmieniło uchwałę Rady Warszawy, na mocy której tylko rodziny mające piątkę dzieci mogły jeździć komunikacją miejską za darmo. Obecnie ta ulga przysługuje już rodzinom z czwórką dzieci. W ramach projektu został rozpisany konkurs dla organizacji pozarządowych, w wyniku którego wyłoniono administratora do prowadzenia magazynu rzeczowego. Można w nim zostawiać niepotrzebne podręczniki szkolne, które następnie trafią do uczniów z rodzin wielodzietnych. Zorganizowano również grupę wolontariuszy udzielających korepetycji dzieciom z problemami w nauce. Wprowadzono ulgi dla dzieci w dostępie do Miejskich Ośrodków Sportu i Rekreacji. Będą one również dostawały dofinansowanie z miasta do wycieczek i wyjazdów klasowych organizowanych przez ich szkoły³¹.

³¹ Por. <http://www.se.pl>

W Sandomierzu wprowadzono natomiast program „Nas troje i więcej”, który realizowany jest przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. Skierowany jest on do rodzin wielodzietnych i zastępczych zamieszkałych na terenie Sandomierza.

Program obejmuje:

- zapewnienie członkom rodzin ulgi polegającej na umożliwieniu zakupu biletów wstępu na płatne imprezy kulturalne i sportowe organizowane przez miejskie instytucje kultury i sportu (bezpłatnie lub ulgowo);
- zawieranie z podmiotami prowadzącymi na terenie Sandomierza działalność gospodarczą umów przewidujących inne ulgi skierowane do rodzin wielodzietnych i zastępczych.

Z realizacją programu związane jest wprowadzenie specjalnej karty „Nas troje i więcej”³².

*

W Polsce podejmowane są różne inicjatywy skierowane do rodzin wielodzietnych. Niewątpliwie takie przedsięwzięcia sprzyjają rozwojowi nie tylko samych rodzin, ale także całego społeczeństwa. Istnieje jednak wiele deficytów w polityce skierowanej wobec rodziny, zwłaszcza wielodzietnej. Braki obserwuje się głównie na poziomie:

makrospołecznym – wsparcia instytucjonalnego rodzin, zwłaszcza wielodzietnych (ten typ wsparcia wymaga zmiany obowiązujących przepisów prawnych i rozporządzeń regulujących politykę społeczną wobec rodzin, także wielodzietnych);

mikrospołecznym – wsparcia rodzin poprzez różnorodne systemy społecznej troski (naturalne i specjalistyczne), ten typ pomocy wymaga rzetelnej wiedzy dotyczącej obszarów problemowych rodzin (zapotrzebowania na wsparcie) oraz wykwalifikowanej kadry służącej opieką.

³² Por. bip.um.sandomierz.pl

ADAPTATION POTENTIAL
IN PEOPLE COMING FROM FAMILIES WITH MANY CHILDREN

S u m m a r y

Adults' adaptation troubles that have family background first of all result from dysfunctionality of the family system. A family with many children should not be identified with a problem family. Dysfunctions of the family system may concern any family, irrespective of the number of children in it. Adaptation troubles of persons coming from families with many children first of all result from: the stereotype of a family with many children functioning in the society; the material poverty of the family triggering other forms of cognitive, social, cultural poverty; and deficits in the parents' psycho-social and educational competences.

In Poland various initiatives are launched that are directed to families with many children. Undoubtedly such enterprises favor development not only of the very families, but of the whole society as well. However, there are a lot of deficits in the policies directed to the family, especially one with many children. The deficits are observed mainly on the following levels: the macro-social one – a deficit of institutional support for families, especially ones with many children; this type of support requires a change in the binding law regulations and directives resolving social policies towards families, including ones with many children; the micro-social level, where there is a need to support families by means of various systems of social care (natural and specialist ones); this type of aid requires reliable knowledge about problem families areas (about the need for support) and qualified staff giving the care.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: rodzina wielodzietna, potencjał, adaptacja, zasoby, kapitał społeczny.

Key words: family with many children, potential, adaptation, resources, social capital.